

6. Положение «О депозитарной деятельности», утвержденное решением ГКПЦБФР Украины № 61 от 26.05.98 // Собрание постановлений Правительства Украины. — 1998. — № 5. — С. 130–143.
7. О нотариате: Закон Украины от 3 сентября 1993 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 1993. — № 9. — С. 24–103.
8. О порядке кооперативной легализации официальных документов в Украине и за рубежом: Инструкция, утвержденная Приказом МИД Украины от 15 июля 1997 г. № 98-од // Ведомости Верховной Рады Украины. — 1997. — № 7. — С. 17–36.
9. Про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності: Положення, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.1994 р. // Собрание постановлений Правительства Украины. — 1994. — № 8. — С. 20.

УДК 347.91/95

*Г. М. Чувакова,
асистент кафедри теорії держави і права ОНЮА*

ФАКТИЧНИЙ СКЛАД: ЮРИДИЧНІ ФАКТИ І ЮРИДИЧНО ЗНАЧИМІ УМОВИ

Поряд з юридичними фактами, як елементами фактичного складу для забезпечення внутрішнього зв'язку і конкретизації самого складу серед його елементів, існують юридично значимі умови.

У літературі із загальної теорії права термін «умова» іноді вживається як синонім поняття «юридичний факт» і не розглядається як самостійна правова категорія. Тим часом більш чітке розмежування в нормотворчості і практиці таких понять, як підстава, умова і порядок установлення, зміни і припинення правовідносин, безсумнівно, сприяло б більшій чіткості й упорядкованості правового регулювання суспільних відносин.

Була висловлена думка, що тільки дії представляють власне юридичний факт, а умови складають юридично значимі обставини [1]. Питання про необхідність виділення умов як самостійного поняття піднімають В. Б. Ісаков [2] і А. А. Матюхіна [3].

Спроби розмежування фактичного складу й інших юридично значимих обставин, починалися ще в дореволюційній літературі. Так, Н. М. Коркунов розрізняв об'єктивний і суб'єктивний склади фактичних припущень (тобто юридичних фактів). Під об'єктивним складом він розумів сукупність визначених зовнішніх умов (форма договору, законність умов). Суб'єктивний склад, на його думку, включає факти здорового глузду, твердої пам'яті і т. п., тобто факти, пов'язані з волевиявленням і дієздатністю суб'єкта [4].

Розглядаючи позицію Р. А. Ханнанова з приводу юридично значимих умов, відзначимо, що він виділяє таку їхню відмітну рису як тривалий характер. «Юридичні умови виникають до появи юридичних фактів (складів) і можуть довгий час існувати в потенційному стані, не породжуючи яких-небудь правових наслідків» [5].

У філософській літературі умова на відміну від причини, що безпосередньо породжує явище або процес, розуміється як фактор, що характеризує середови-

ще, обстановку, у якій виникає те або інше явище. З цього погляду перетворення дії особи в правомірний юридичний факт залежить від багатьох обставин об'єктивного світу. Насамперед, воно повинно відповідати вимогам правових норм, що є стосовно суб'єкта об'єктивною реальністю. У гіпотезах норм відбиті ті реальні умови, з якими зв'язані дії або події. У той же час тут утримуються і визначені вимоги до поведінки, що стосуються цілей, форм, способів діяльності і дій по встановленню правовідносин і т. д.

Отже, умова — це обставина, що супроводжує утворення підстави (юридичного факту) правовідносини, її припинення або від якої залежить здійснення дії, що породжує правові наслідки. Загальне між підставою правовідносини й умовою полягає в тім, що і те й інше передбачається нормами права. Однак якщо дія (бездіяльність), результати діяльності, події служать підставою (причиною) виникнення, припинення правовідносин, то умова сама по собі не породжує таких наслідків [3]. Так, наприклад, для того, щоб діяльність суб'єкта була визнана в юридичному порядку підприємницькою, що саме по собі є юридичним фактом, тому що породжує передбачені законодавством наслідки (правовідносини), вона повинна відповідати умовам, передбаченим главою 7 ЦК України [6]. Тобто здійснюватися за власною ініціативою, систематично, на власний ризик, повинна бути зв'язана з виробництвом продукції, виконанням робіт, наданням послуг, при цьому суб'єкт повинен мати мету — одержання прибутку. Зазначені умови самі по собі не є юридичними фактами, однак мають юридичне значення, тому що на законодавчому рівні відокремлюють всяку іншу практичну діяльність людини від підприємницької. Іншими словами можна сказати, що дані умови окреслюють межу і створюють середовище для підприємницької діяльності, наділяючи її відмітними характеристиками.

Юридично значимі умови не слід змішувати з юридичними фактами, за тими або іншими розуміннями, виведеними за рамки конкретних складів. Іноді такого роду факти теж називають «умовами», наприклад умови дійсності угоди, умови звільнення від відповідальності й ін. Мова йде, як представляється, про різні явища; у даному випадку термін «умови» поєднує сукупність зв'язаних юридичних фактів. Щоб раціонально побудувати нормативний акт, що повторюються елементи фактичних складів можуть бути винесені в його загальну частину, урегульовані спеціальними нормами. Найбільше часто за рамки складів виносять їхні процедурно-процесуальні елементи.

Виникає питання, чи існує чітка межа між юридичними умовами і юридичними фактами?

Є кілька розмежувальних ознак:

– по-перше, юридичні факти обумовлюють правові наслідки прямо, юридичні умови лише побічно, через одне або кілька проміжних ланок (найчастіше через факт — правовідносини);

Наприклад, згідно з ст. 667 ЦК України [6], якщо право власності переходить до покупця раніш передачі речі, продавець зобов'язаний до передачі зберігати річ і не допускати її ушкодження. Отже, передача речі від продавця до покупця (юридичний факт) припиняє обов'язок першого зберігати річ. Однак

до зазначеного моменту продавець зобов'язаний зберігати річ, не допускаючи її псування (умова), у силу виниклої правовідносини з договору купівлі-продажу, тобто ця умова виникає вже при реалізації правовідносини.

– по-друге, юридичний факт зв'язаний з даними конкретними правовідносинами (наприклад, видача доручення породжує зазначені в ній права й обов'язки, обрання народним депутатом установлює права й обов'язки передбачені законодавством, висновок трудового договору служить підставою для виникнення трудових правовідносин), тобто правовідносини впливають безпосередньо після виникнення юридичного факту. Юридичними умовами звичайно детермінується кілька різних правових зв'язків (так, захворювання громадянина важкою формою хронічної хвороби надає право наймачеві на одержання додаткової житлової площі; можливе визнання в зв'язку з цим його непрацездатним; уплине на здатні виникнути аліментні правовідносини; позначатися на заклик члена родини такого громадянина на військову службу і т. д.). Іншими словами, наявність однієї юридично значимої умови може спричинити виникнення найрізноманітніших правовідносин.

– по-третє, юридичні факти, як правило, обставини разового, ситуаційного значення (укладання договору купівлі-продажу, здійснення правопорушення, смерть людини — здійснюються одноразово); юридичні умови, навпроти, здебільшого мають тривалу дію. Наприклад, якщо для особи рідною мовою не є українська і вона не володіє державною мовою, то це обумовлює певні обмеження при занятті посад в органах влади, індивідуалізує правовідносини в цивільному, кримінальному процесі, при звертанні в органи державної влади і т. д. Тобто, ця умова існує тривалий час і впливає на виникаючі правовідносини.

У правовій літературі, стать, вік, стан здоров'я і т. д. часто іменують юридичними фактами. Чи не суперечить це передбачуваному розмежуванню юридичних фактів і юридичних умов? Здається, протиріччя тут немає. Дані соціальні обставини обумовлюють особливий тип правових зв'язків — загальні (загальнорегулятивні) правовідносини [7]. Варто підкреслити, що віднесення ряду фактичних обставин до юридичних умов не означає їх будь-якої дискредитації, не робить їх «другорядними» юридичними фактами. В одних правовідносинах фактичні обставини можуть бути юридичними фактами, в інших, зв'язаних з першими, — вони виявляють себе як юридичні (нормативні) умови [8].

Умови можуть бути підрозділені на суб'єктивні, стосовні до області свідомості і волі (ціль, вибір форми і способу дії, передбачення її наслідків), і об'єктивні, тобто існуючі незалежно від діючого суб'єкта (погодні умови, час доби). Цілі, мотиви, форма, спосіб дії можуть розглядатися як умови, якщо вони матеріалізовані в діях, тобто виступають як суб'єктивні елементи, що характеризують їхню правомірність або протиправність. Тому, наприклад, провина особи в здійсненні протиправної дії не може бути юридичним фактом, що самостійно породжує правові наслідки, а є однією з умов перетворення такої дії в підставу (юридичний факт) відповідальності. Помітимо, що правопорушення не може бути розглянуте як фактичний склад, оскільки окремо узяті його елементи не є окремими юридичними фактами.

Супроводжуючі виникненню юридичного факту умови разом з ним входять у фактичний склад. Якщо дія, що входить у фактичний склад, була зроблена з порушенням умов, передбачених у нормах права, то і фактичний склад може бути визнаний за такий, який не має юридичної чинності. У цьому зв'язку не можна погодитися із твердженням про недоцільність включення умов у фактичний склад. Правильне розуміння ролі і значення умов особливо важливе при дозволі питань, що виникають у стадії реалізації правовідносин. Належне здійснення прав і виконання обов'язків значною мірою залежать від того, наскільки чітко визначені умови такого здійснення в нормативних і правозастосовних актах (рішеннях органів керування, угодах, договорах і інших актах). Відсутність у деяких правозастосовних актах істотних умов реалізації правовідносин може позбавити їхньої юридичної чинності. Так, договори постачання, купівлі-продажу, у яких не зазначені умови про предмет і ціну, визнаються недійсними, тому що ці умови визначають саму суть правовідносини.

Таким чином, розмежування юридичних фактів і юридичних умов має важливе практичне значення. При застосуванні права повинні бути установлені всі необхідні юридичні факти, у той час як наявність юридичних умов звичайно зрозуміється. Інакше правозастосовний орган у кожному випадку повинний був би встановлювати нескінченний ланцюг юридичних фактів зв'язаних з даними правовими наслідками.

Одна з причин існування фактичних складів корениться в складності суспільних відносин, необхідності обліку різноманітних життєвих обставин. Наприклад, сама природа пенсійного забезпечення така, що для настання правових наслідків потрібна наявність обставин, що свідчать про непрацездатність особи або про її літній вік, а також про її участь у виробництві (стаж). Звичайно в рамках фактичних складів законодавець враховує існування юридичних подій — витікання терміну, факт смерті і т. д.

Фактичні склади організують поведження учасників суспільних відносин і на засадах законності забезпечують їхню правову активність, індивідуальне регулювання суспільних відносин [9].

Забезпечувальна функція компонентів фактичного складу полягає в тому, що вони породжують деякі проміжні правові наслідки, що виступають гарантією інтересів учасників правових відносин.

Так, саме по собі настання визначеного віку і наявність необхідного стажу ще не породжують пенсійних правовідносин. Але ці факти відкривають можливість для активності суб'єктів — дають можливість жадати від органів соціального забезпечення призначення пенсії, тобто створюються деякі (проміжні) правові наслідки. Пенсійні ж правовідносини виникають на основі всієї сукупності фактів: настання визначеного віку, необхідного стажу, владного індивідуального акта компетентного органа держави про призначення пенсії.

Існування в правовій сфері фактичних складів відображає наявність у праві внутрішніх механізмів, що на засадах законності опосередковують динамікові правовідносин з урахуванням правової активності суб'єктів. Завдяки фактичним складам право впливає на свідомість і волю людей, виникають визначені

правові наслідки. Усе це свідчить про те, що фактичні склади є зовнішньою складовою правової реальності, що відповідає природі права.

Представлені розуміння про компоненти фактичного складу дають можливість визначати фактичний склад не тільки як систему юридичних фактів, але і юридично значимих умов. Таким чином, уточнене визначення фактичного складу може бути сформульоване в такий спосіб: фактичний склад є система юридичних фактів і юридично значимих умов, передбачених нормами права як підставу для настання правових наслідків.

Література

1. Тарасова В. А. Юридические факты в области социального обеспечения // Вестник Московского ун-та. Право. — 1972. — № 4. — С. 36.
2. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. — М.: Саратов. ун-т, 1980. — 127 с.
3. Мурашин О. Г. Акты прямого народовладья у механизме правового регулирования // Право України. — 2000. — № 9. — С. 18–20.
4. Коркунов П. М. Лекции по общей теории права. — С.Пб.: Кн. маг. А. Ф. Цинзерлинга, 1890. — 318 с.
5. Хаппанов Р. А. Нормативные условия в динамике гражданского правоотношения // Советское государство и право. — 1973. — № 8.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Голос України. — 2003. — 13 берез.
7. Матузов П. И. Общие правоотношения как разновидность социалистических правовых отношений // Вопросы теории государства и права. — Саратов, 1976. — Вып. 4. — С. 99.
8. Бодарскова Г. С. Юридические факты в механизме правового регулирования трудовых отношений рабочих и служащих: Межвузовский тематический сборник. — Калинин, 1982. — 183 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2 т. Т. 2. — М.: Юрид. лит., 1982. — 178 с.

УДК 347.44

З. М. Юдін,
магістр державного управління, асистент кафедри
теорії держави і права ОНЮА

ДОГОВІР ЯК ЗАГАЛЬНОПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Слід погодитися з тим, що договір є правовим явищем, ступінь вивченості якого в цілому неадекватний його положенню і значенню в праві [1]. Обґрунтованість такої оцінки може бути підтверджена думкою Є. Б. Пашуканіса, який вважав, що «...договір є одним з центральних понять в праві» [2].

З метою проведення об'єктивного аналізу, перш за все, слід максимально абстрагуватися від стереотипів уявлень, що склалися, про договір як про вузькогалузевий інститут і навести тезу В. П. Мозоліна про те, що «узагальненого легального поняття договору, придатного для всіх галузей права не існує» [3].

Дійсно, з одного боку, написано багато десятків наукових досліджень, навчальних посібників з договірної проблематики в межах окремих галузей права. Проте, при аналізі цього доктринального масиву, можна зробити висновок про те, що договір якнайповніше вивчений лише в міжнародно-правовій науці